

HUNGARO-RUTHENICA VII

Szerkesztette – Редактор

KOCSIS MIHÁLY – МИГАЙ КОЧИШ

SZEGED – СЕГЕД
2015

Technikai szerkesztő – Технічний редактор

MAJOROS HENRIETTA – ГЕНРИЕТТА МАЙОРОШ

Anyanyelvi lektorok – Коректори

BAGMUT IRYNA – ПРИНА БАГМУТ
SAJTOS-ZAROTOSNAJA NATÁLIA –
НАТАЛЯ ШАЙТОШ-ЗАПОТОЧНАЯ

A könyv megjelenését
az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta

Збірник виданий на кошти
Міністерства людських ресурсів Угорщини

ISSN 1586-0736

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗБІРНИКУ ЗАКОНІВ І РОЗПОРЯДЖЕНЬ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1919–1939)

Василь Шаркань

У 20–30-х роках ХХ ст. Чехословаччина стала одною з найдемократичніших держав Європи (Даниленко 2001: 37), однак упровадження задекларованих принципів часто було далеким від ідеалу (Гречанюк 2014: 320). Суперечливою була політика й щодо мовного питання в Підкарпатській Русі, яка увійшла до складу Чехословацької Республіки за Сен-Жерменським мирним договором у вересні 1919 року з гарантованими найширшими автономними правами (Стерчо 1965: 21).

У конституції і конституційному законі про засади мовного права в Чехословаччині від 29 лютого 1920 р. було зазначено, що питання мови у Підкарпатській Русі компетентний вирішувати сейм (Úlčr 1920: 256; Zákon 1920: 269). Таке, на перший погляд, демократичне формулювання насправді узалежнювало остаточне розв'язання мовного питання у краї від Праги: для створення на Підкарпатті сейму чехословацький парламент мав ухвалити спеціальний закон, що вдалося зробити тільки майже через два десятиліття.

З листопада 1918 р. чехословацькі нормативно-правові акти оприлюднювали у спеціальному виданні – *Збірнику законів і розпоряджень Республіки Чехо-Словацької*¹ (далі – *Збірник*). Зміст і мова публікацій у цьому виданні яскраво відображають зміни в політиці Праги щодо мовного питання. У першому ж випуску *Збірника* за 4 листопада 1918 р. надруковано закон № 1, у якому зазначено, що тексти законів і розпоряджень публікуватимуться чеською і словацькою мовами, однак первісним уважався чеський варіант (Zákon 1918). У березні 1919 р. законом № 139 додана можливість оприлюднення документів у німецькому урядовому перекладі (Zákon 1919).

¹ У міжвоєнний період назва видання кілька разів була змінена: з 4 листопада 1918 р. до 23 листопада 1938 р. – *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, у кінці листопада – грудні 1938 р. *Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského*, з 1 січня до 14 березня 1939 р. *Sbírka zákonů a nařízení republiky Česko-Slovenské*.

17 січня 1921 р. з'явився проект змін, який мав увідповіднити норми цього закону до вимог нової конституції, однак про мову текстів для Підкарпаття в цьому проекті не йшлося (Tisk č. 1299). Незабаром парламентська конституційна комісія наполягла, щоб законом була передбачена можливість друку текстів у збірнику і мовою Підкарпатської Русі (див. проект від 24 лютого 1921 р. (Tisk č. 1642)). Доктор Ф. Гнідек, член комісії, на засіданні палати депутатів чехословацького парламенту 29 листопада 1921 р. наголосив, що переклади іншими мовами мають бути оприлюднені одночасно з чеським текстом, а мову, якою публікуватимуться тексти законів і розпоряджень у Підкарпатській Русі, має визначити крайовий сейм – відповідно до мирного договору 1919 р. “Отже, ми не могли запропонувати норму, якою мовою мають публікуватися розпорядження і закони Підкарпатської Русі, оскільки це справа сейму Підкарпатської Русі”, – підсумував Ф. Гнідек (“*Tedy my zde nemohli jsme dáti ustanovení, v jakém jazyku se mají publikovati nařízení a zákony v Podkarpatské Rusi, poněvadž je to věcí sněmu Podkarpatské Rusi*” (101 schůze 1921)). В остаточній редакції закону від 20 грудня 1921 року, крім державної “чехословацької” мови, публікація текстів була передбачена у німецькому, польському, угорському перекладах, а також “в урядовому перекладі тою мовою, яку встановить сейм Підкарпатської Русі” (Zákon 1921). На Підкарпатті чекали обіцяних перекладів протягом наступних 18 років.

Ситуація змінилася в другій половині 30-х років, коли настрої русинів-українців Підкарпаття щодо національно-культурного розвитку та реалізації автономних прав краю стали більш радикальними, а в Європі загострилася політична криза й усі сусідні держави мали територіальні претензії до Чехословаччини, – ці та інші чинники вплинули на те, що Прага 11 жовтня 1938 р. затвердила автономний уряд Підкарпатської Русі (Віднянський 2008: 275–276). Після арешту за підозрою у державній зradі прем'єр-міністра-русофіла А. Бродія керівником уряду став А. Волошин. Із жовтня 1938 року почав виходити офіційний *Урядовий вістник правительства Карпатської України (Підк. Русі)*, де друкувалися урядові розпорядження та інші документи. Перший номер цього видання опублікований російською, усі наступні – українською мовою. Розпорядженням від 25 листопада 1938 р. А. Волошин затвердив українську мову як державну в Підкарпатській Русі (Урядовий вістник № 3, 1938, 22).

Для того, щоб українцям Підкарпаття були більш зрозумілі й розпорядження з Праги, представники уряду А. Волошина намагалися переконати центральну владу, що документи, які стосуються краю, необхідно публікувати в празькому *Збірнику* й українською мовою. У кінці листопада 1938 р. це питання вирішувала міжміністерська нарада в Празі під керівництвом міністра І. Гавелки. Представником уряду Підкарпатської Русі на цій нараді був В. Шандор, який описав її в *Споминах* (Шандор 1996: 148–151).

Міністр І. Гавелка і більшість учасників наради виступали проти публікації в *Збірнику* текстів українською мовою. В. Шандорові, який здобув юридичну освіту в Карловому університеті, були добре відомі міжнародні документи й норми чехословацького законодавства щодо Підкарпатської Русі. Він переконав присутніх, що в документах, починаючи від Сен-Жерменського договору 1919 р. та конституції Чехословаччини 1920 р. і закінчуючи конституційним законом про автономію Підкарпатської Русі від листопада 1938 р., “є гарантовані наші автономні, політичні та культурні права, отже і мовні також” (там само, 149). І. Гавелка, не знайшовши юридичних контраргументів, порушив проблему вчасного перекладання текстів українською мовою. В. Шандор відповідальність за вчасне подання перекладів узяв на себе.

Як останній аргумент проти публікації текстів українською мовою міністр І. Гавелка порушив “язиковий вoпpoc”, твердячи, що переклади мають з’являтися російською, оскільки на “мовному плебісциті” жителі Підкарпаття висловилися за використання саме цієї мови.² Насправді цей “плебісцит” був проведений з великими порушеннями (Ревай 1938), і В. Шандор на нараді навів такий приклад: “Прийшов шкільний інспектор у село, зібрав у школі селян і питає їх, якою мовою мають учителі вчити їх дітей: по-руськи, тобто – по-українськи – з одним «с», мовою, яку тут ніхто не розуміє, або по-руськи – з двома «с», тобто мовою, якою говорили царі і якою тепер роз-

² Празька газета *Український тиждень* писала про результати цього опитування: “Реферат міністерства освіти в Ужгороді видав свій комунікат про висліди голосування за мову підручників у школах Підкарпатської Русі. Участь у плебісциті взяла батьки біля 100.000 учнів. Висловилися за російську мову навчання після підручника Сабова у 310 школах, а за українську (руську) після підручника Панькевича у 117-тьох” (Український тиждень. 20 лютого 1938, 2).

мовляють у Москві. Тоді встає селянин і каже: Пане інспекторе, знаєте, ми народ бідний, то нам і з одним «с» вистачить” (Шандор 1996: 150–151). Цей жартівливий приклад та наполягання В. Шандора на тому, що питання мови є автономною справою закарпатців, остаточно змусили міністра пристати на друк документів українською мовою (там само, 151).

Юридично це питання було врегульоване розпорядженням президента Чехо-Словаччини Е. Гахи 30 грудня 1938 р. *Про збірник законів і розпоряджень Республіки Чехо-Словацької*, відповідно до якого видання мало друкуватися двома окремими частинами: у першій – закони, урядові й президентські розпорядження, міжнародні угоди та інші документи, що стосувалися Підкарпатської Русі і Словаччини; у другій – документи, у яких не йшлося про ці регіони (VL 1938: 1334). Щодо мови збірника зазначено, що перша частина публікуватиметься в первісному чеському тексті, документи ж, що стосуються Словаччини – будуть перекладені словацькою, а ті, в котрих ідеться про Підкарпаття, – урядовою мовою Підкарпатської Русі. Другу частину видавали тільки чеською мовою (там само, 1335).

Як бачимо, Прага знайшла розв’язання проблеми, яку не могла вирішити майже двадцять років: замість уже звичного формулювання про мову, яку визначить сейм, був уведений термін “мова уряду” Підкарпатської Русі (хоча в конституційному законі про автономію Підкарпатської Русі від 22 листопада 1938 р. вирішення мовного питання залишено сейму (ÚZ 1938: 1201)).

Таке розпорядження президента було безперечним успіхом представництва уряду Карпатської України в Празі. “Та вже менше цим успіхом був задоволений я сам, коли в наше представництво принесли чеський текст закону для перекладу на українську мову. Я сів перекладати і не міг дати собі ради, бо не знав, як слід, української юридичної термінології, не було конечних словників тощо”, – згадував В. Шандор (1996: 152). Хоча уряд Карпатської України 23 грудня 1938 року видав рекомендації, з яких праць учителям і державним службовцям навчатися української літературної мови, зокрема й правничої термінології,³ небагато було фахівців, котрі могли швидко і

³ Йдеться про розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти Карпатської України “Одностайність в урядуванні”. У документі йшлося про те, що виконання розпорядження від 25 листопада 1938 року “вимагає, щоб усі урядники

якісно перекладати тексти чеських законів українською мовою. За цю роботу взявся адміністративний референт представництва Карпатської України в Празі Осип Матковський, галичанин за походженням. Він добре знав українську юридичну термінологію. О. Матковському допомагали перекладати і відповідали за точність перекладів референт зовнішніх справ представництва Василь Орелецький (родом із Буковини) і керівник представництва Вікентій Шандор, закарпатець (там само).

У збірнику було опубліковано близько півсотні текстів українською мовою, більшість із яких – розпорядження уряду; надруковано також декілька оголошень міністерств, бланків. Найдавніший документ українською мовою, який нам удалося виявити у *Збірнику*, був оприлюднений у № 3 за 14 січня 1939 року⁴ – “Розпорядок влади із дня 13. січня 1939, котрим змінюється і доповнюється розпорядок влади із дня 23. грудня 1938, ч. 355 Зб. з. і р., про політичні партії”. Публікації українською мовою з’являлися майже в кожному випуску першої частини *Збірника* протягом січня – березня 1939 р. Найбільше перекладів (9) надруковано в № 11 за 9 лютого. Наступного ж дня, 10 лютого, вийшли 2 випуски *Збірника* – 12-й і 13-й, в обох були українські тексти.

Міжнародні угоди українською не перекладали – подавали тільки переклад урядових розпоряджень про затвердження таких документів. Наприклад, у № 13 було надруковано чехословацько-німе-

на державній та громадській службі в урядовім листуванні, як також у зносинах із петентами (сторонами) практично знали українську літературну мову, вимову та її правопис” (Державний архів Закарпатської області, ф. 109, оп. 1, спр. 136, арк. 10). Для того, щоби “в усіх урядах (дирекціях) була одностайність”, міністерство рекомендувало урядовцям, професорам і вчителям ознайомитися з мовознавчою літературою; серед рекомендованих спеціальних праць були й словники юридичної термінології: *Російсько-український словник правничої мови* А. Кримського, *Німецько-український правничий словник* К. Левицького, *Мадярсько-руський правничий словник* Е. Торонського. До друку готувався *Чесько-український словник правничих виразів* С. Стебельського (Державний архів Закарпатської області, ф. 109, оп. 1, спр. 136, арк. 10зв–11).

⁴ В. Шандор писав про текст, опублікований на 4 дні раніше: “Перше розпорядження, надруковане в офіційному *Збірнику* законів, побачило світ 10 січня 1939 року” (Шандор 1996: 152).

цький договір про судівництво, українською мовою подано лише розпорядження про набуття чинності цієї угоди (с. 129).

Поява українських перекладів у *Збірнику законів і розпоряджень Республіки Чехо-Словацької* – важливий епізод в історії української літературної мови на Закарпатті. Рішення празького уряду про публікацію текстів українською мовою було одним із кроків, які допомогли розв’язати багаторічне мовне питання в Карпатській Україні, хоч і на короткий період. Звичайно ж, це стало можливим під впливом геополітичних і внутрішньополітичних чинників, а також завдяки компетентності й дипломатизму представника Карпатської України в Празі Вікентія Шандора. Тоді “неприхильні до нас чеські діячі побачили, що у зміненій ситуації нова карпатська генерація, вихована уже в їхніх вищих закладах, відкидає всякі ігри-цяцьки типу «язикового вопраса», а йде до кореня своїх прав – до конституції, законів держави, міжнародних договорів, якими вільно оперує” (Шандор 1996: 151–152).

Останній текст українською мовою у *Збірнику* (розпорядження уряду від 2 березня 1939 р. “Про перехідні зарядження в області публичних довгів”) був надрукований 14 березня 1939 р., тобто тоді, коли угорські війська почали займати територію Карпатської України. 15 березня сейм у Хусті утвердив українську мову як державну.

ДЖЕРЕЛА

- 101 schůze 1921 – 101 schůze. Úterý 29. listopadu 1921. Národní shromáždění republiky Československé 1920–1925. Poslanecká sněmovna. Stenoprotokoly. In: *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář*. <<http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/101schuz/s101001.htm>> (27.01.2015).
- Tisk č. 1299 – Tisk č. 1299 (17. ledna 1921). Vládní návrh. Zákon ze dne __, kterým se mění částečně § 3 zákona ze dne 13. března 1919, č. 139 Sb. z. a n., jímž se upravuje vyhlašování zákonů a nařízení. In: *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky: Digitální repozitář*. <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1299_00.htm> (27.01.2015)
- Tisk č. 1642 – Tisk č. 1642 (24. února 1921). Zpráva výboru ústavního o vládním návrhu zákona (tisk 1299), kterým se mění částečně § 3. zákona ze dne 13. března 1919, č. 139 Sb. z. a n., jímž se upravuje vyhlašování zákonů a nařízení. In: *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální repozitář*. <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1642_00.htm> (27.01.2015)

- ÚLČR 1920 – Ústavní listina Československé republiky. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha, 6. března 1920, částka XXVI, 256–267.
- ÚZ 1938 – Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938, částka 328 Sb. z. a n., o autonomii Podkarpatské Rusi. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského*. Praha: Státní tiskárna, 1938, 1200–1204.
- VL 1938 – Vládní nařízení o Sbírce zákonů a nařízení republiky Česko-Slovenské. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského*. Praha: Státní tiskárna, 1938, 1334–1336.
- Zákon 1918 – Zákon ze dne 2. listopadu 1918, jímž se upravuje vyhlásování zákonů a nařízení. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha, 4. listopadu 1918, částka I, 1.
- Zákon 1919 – Zákon ze dne 13. března 1919, jímž se upravuje vyhlásování zákonů a nařízení. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha, 19. března 1919, částka XXIX, 179.
- Zákon 1920 – Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha, 6. března 1920, částka XXVI, 268–269.
- Zákon 1921 – Zákon ze dne 20. prosince 1921, kterým se mění částečně § 3 zákona ze dne 13. března 1919, č. 139 Sb. z. a n., jímž se upravuje vyhlásování zákonů a nařízení. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha, 19. března 1921, částka CXXXI, 1825.

ЛІТЕРАТУРА

- Віднянський, С.В. 2008, Державний устрій Підкарпатської Русі – Карпатської України (1919–1939 рр.). В кн.: *Нариси історії державної служби в Україні*. Київ: Ніка-Центр, 255–292.
- Гречанюк, Н. 2014, Виборча система Підкарпатської Русі у міжвоєнний період. *Україна–Європа–Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини, вип. 13*. Тернопіль, 320–328.
- Даниленко, О. 2001, Українська еміграція в Чехословаччині (1920-і роки): Соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи № 10*, 37–40.
- Ревай, Ю. 1938, *Інтерпелациї й запити посла Юліана Ревая, подані в парламенті 27 листопада 1937: Учебниковий плебісцит перед Найвищим адміністративним судом*. Ужгород: Свобода. (= Відбитка з “Учительського Голосу” IX, № 1)
- Стерчо, П. 1965, *Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках*. Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка.
- Шандор, В. 1996, *Спомини, т. 1: Карпатська Україна 1938–1939*. Ужгород: Гражда.